

SÜÜVIMINE REGIONAALPROBLEEMIDESSE TULEB KASUKS KA RIIGI KUI TERVIKU ARENGULE

Raimund Hagelberg
Eesti Panga nõunik

Käesoleva kirjutise eesmärgiks on mõnevõrra rohkem avada probleeme, mida käsitlesin ühe võtmeküsimusena, õigemini valupunktina oma artiklis “Strateegilise planeerimise mõnest lähtekohast”¹. Regionaalse ebavõrdsuse põhjuste paremaks mõistmiseks tuleb süüvida piirkondade iseärasustesse. Ametliku statistika kohaselt jagunevad meie maakonnad ja linnad viieks piirkonnaks. Alljärgnevalt olen Statistikaameti poolt avaldatud andmete² tuginedes püüdnud lühidalt iseloomustada piirkondade ning osaliselt ka nende koosseisu kuuluvate mõningate maakondade olulisemaid sotsiaalmajanduslikke tunnuseid.

Regioonide kaudu on võimalik paremini mõista ka tervikut

Põhja-Eesti (Harjumaa, sealhulgas Tallinn). Hõlmab ligikaudu ühe kümnendiku vabariigi territooriumist, seal elab 38% alalisest rahvastikust. 1998. a andmeil toodeti piirkonnas üle 60% lisandväärtusest, SKP ühe inimese kohta (82 400 krooni) oli vabariigi keskmisest 1,6 korda kõrgem. Ligi 80% lisandväärtusest andsid kaubandus, veondus jt tertsiaarsektori harud, riigivalitsemise jms teenused kaasa arvatud. Ülejäävast osast andis enamuse töötlev tööstus, kus suhteliselt suur kaal oli allhangetel. Ekspordi ja impordi vahetegur oli (1999. a andmed) impordi kasuks (E/I suhe 0,6). Majanduskontsentritele on niisugune suhe üldiselt iseloomulik, sest sissetulevad kaubavood jaotuvad keskustest teiste kanalite kaudu edasi. **Kõrgema tootluse jmt tegurite mõjul on selles piirkonnas ka majandusliku ja sotsiaalse arengu näitajad tunduvalt paremad** (2000. a andmed). Keskmise netosissetuleku leibkonnaliikme kohta, ligikaudu 2 800 krooni kuus, oli vabariigi keskmisest 1,3 korda kõrgem. Kohalike eelarvete omatulud elaniku kohta moodustasid kogutulust 75% (vabariigi keskmine 67%), töötuse määr

oli 11,5% (keskmise 13,7). Aastail 1995-1999 tehtud investeeringutest osanes piirkonnale üle 50%.

Kesk-Eesti (Järva, Lääne-Viru ja Rapla maakond). Hõlmab vabariigi territooriumist veidi üle kahe kümnendiku, piirkonnas elab 11% rahvastikust. Lisandväärtusest andis piirkond 7%, SKP ühe inimese kohta (31 600 krooni) moodustas 62% vabariigi keskmisest. Lisandväärtuse tootmisel oli tertsiaarsektori osa ligikaudu 50%, tööstusel 25%. **Teiste piirkondadega võrreldes on sealseks iseärasuseks primaarsektori (põllumajandus, metsandus) kõige suurem, 20% ületav osatähtsus.** Ekspordi mahud ületasid importi. Netosissetulek, leibkonnaliikme kohta üle 1 950 krooni kuus, moodustas vabariigi keskmisest 90%. Kohalike eelarvete omatulud elaniku kohta olid kogutulust enam kui 40% väiksemad. Töötuse määr oli kõige madalam Lääne-Virumaal (13,6%) ning kõige kõrgem Raplamaal (16,4%). Investeeringutest osanes piirkonnale 12%, millest üle poole tehti Lääne-Virumaal.

¹ R. Hagelberg. Strateegilise planeerimise mõnest lähtekohast. Eesti Panga Bülletään nr 8, 2001, lk 8–11.

² <http://www.stat.ee/statistika>

Kirde-Eesti (Ida-Virumaa koos Narvaga). Hõlmab vabariigi territooriumist ligi 8% ning rahvastikust 13%, lisandväärtusest toodeti seal 8%. SKP ühe elaniku kohta (29 800 krooni) moodustas vabariigi keskmisest 59%, mis oli piirkonniti, mitte maakonniti, kõige madalam. **Piirkonna iseärasuseks on mäetööstuse ja energeetika suur osatähtsus. Nimetatud harud annavad koos töötleva tööstusega peaaegu poole toodetavast SKPst**, kuid nende tootmismahud on majanduse restruktureerimise käigus pidevalt vähenenud. Eksport ületas impordi 1,5 korda. Netosissetulek leibkonnaliikme kohta, 1 630 krooni kuus, oli vabariigi keskmisest veerandi võrra väiksem, töötuse määr 21,1%. Kohaliku eelarve omatulu elaniku kohta moodustas kogutulust veidi üle 50%. Piirkonna osatähtsus investeringutes oli 7%.

Lääne-Eesti (Hiiu, Lääne, Pärnu ja Saare maakond). Võtab vabariigi territooriumist enda alla 25%, kus elab 12% rahvastikust. Lisandväärtuse tootmises oli piirkonna osakaal 9%, SKP ühe inimese kohta (35 000 krooni) oli vabariigi keskmisest 30% madalam. Üle poole lisandväärtusest andis tertsiaarsektor. **Tänu kalandusele ning osaliselt ka põllumajandusele on primaarsektori osatähtsus suhteliselt suur, üle 15%**. Kalandus on viimastel aastatel teinud läbi tunduva tagasimineku. Eksport ületas 1,5kordselt impordi. Netosissetulek leibkonnaliikme kohta, keskmiselt veidi üle 1 900 krooni kuus, oli vabariigi keskmisest ligikaudu 15% väiksem. Kohaliku eelarve omatulu moodustas

kogutulust 55%. Investeeringutest osanes piirkonnale ligikaudu 9%.

Lõuna-Eesti (Jõgeva, Põlva, Tartu, Valga, Viljandi ja Võru maakond). **Piirkond on territooriumi poolest vabariigis kõige suurem – 34%**. Rahvaarvult jääb see maha üksnes Põhja-Eestist ning ületab oma 26%lise osatähtsusega teisi piirkondi rohkem kui kaks korda. Piirkonna osatähtsus lisandväärtuse tootmises oli 16%, SKP ühe elaniku kohta (31 500 krooni ehk 62% vabariigi keskmisest) oli samal tasemel Kesk-Eestiga. **Tertsiaarsektori üle 60%line osatähtsus tuleneb peaaesjalikult kaupu tootva sektori tagasihoidlikust arengust**. Metsamajandus on läbi teinud kasvu, kuid põllumajanduses, millel varem oli kandev roll, on toimunud tunduv tagasimineku. **Tertsiaarsektori suhteliselt suur osatähtsus on tinginud ka Tartu linna kui olulise haridus-, teadus-, tervishoiu- ja kaubanduskeskuse mõjust**. Funktsioneerimine Lõuna-Eesti piirkondliku tsentrumina on toonud kaasa impordi ülekaalu ekspordist. Netosissetulek leibkonnaliikme kohta on samadel põhjustel oluliselt varieeruv. Põlva ja Jõgeva on vabariigi madalaimate näitajatega piirkonnad, netosissetulek alla 1 600 krooni, Tartumaal oli 2 183 krooniga vabariigis paremuselt teine positsioon. Samamoodi varieerub töötuse määr, mis on kõrgeim Põlvamaal (23,0%) ja üks madalaimaid Tartumaal (11,4%). Kohaliku eelarve omatulu moodustas kogutulust veidi alla 50%. Investeeringute mahust osanes piirkonnale 18%, kõige rohkem investeeriti Tartumaal (7%) ja kõige vähem Jõgevamaal (1%).

Võrdlemine ja eesmärkide seadmine eeldab eripära arvestamist

Lühike võrdluspilt regionaalsest olustikust näitab olulist erinevust piirkondade ja maakondade vahel. Veel suuremad on erinevused valdade järgi. Eesti regionaalpoliitika rakendamise oodatava tulemuse³ kohaselt peaks regionaalareng tasakaalustuma aastaks 2003 sedavõrd, et ühegi maakonna

- keskmine elatustase (mõõdetuna leibkonnaliikme keskmise sissetulekuna) ei oleks väiksem kui 75% Eesti keskmisest;
- tööpuudus (mõõdetuna töötuse määrana vastavalt Rahvusvahelise Tööorganisatsiooni metoodikale) ei ületaks enam kui 35% Eesti keskmist;
- kohalike omavalitsuste maksutulude laekumine (mõõdetuna kohalike omavalitsuste eelarvesse laekuva üksikisiku tulumaksuna) ei oleks madalam kui

75% Eesti keskmisest, millest on välja arvatud Tallinn.

Aastal 2000 oli elatustaseme kriteeriumi piirväärtus täitmata Põlvamaal, Jõgevamaal ja Valgamaal ning piiri peal Ida-Virumaal. Tööpuudus ületas kriitilist piiri Põlvamaal ja Ida-Virumaal ning kohalike eelarvete tulukriteerium oli täitmata Põlvamaal, Jõgevamaal, Valgamaal ja napilt ka Võrumaal.

On mõistetav, et arengunivoo ei saa olla kõikjal ühesugune. Seda ei võimalda looduslikud tingimused, geograafiline asend, ajapikku kujunenud põhiline infrastruktuur, majandussidemed jmt asjaolud. Kuid majandamiskeskond ja sellest tulenevad võimalused ning piirangud on tunduvalt mitmekesisemad. Traditsioonilise lähenemise korral seostatakse majanduskasvu võimalused investeeringute ja vastava kvalifikatsiooniga tööjõu

³ <http://www.stat.vil.ee/pks/strat/tootus.htm>

olemasoluga. Sotsiaalses plaanis on selle kõrval oluline tööhõive suurendamine. Siirdemajanduses avaldab tööhõive suurenemisele vastutoimet majanduse restruktureerimine, arenenud majandusega võrreldes on selle juures suurem ka tehnoloogia ja organisatsiooni arengust tulenev tootluse kasvu mõju. Regionaalsel tasandil on seesugune mõju olnud siiani kõige suurem Kirde-Eestis ja varem valdavalt põllumajandusele orienteeritud piirkondades.

Arengu edu aluseks on siiski regioonipoolne pakkumine ja nõudlus pakutava toodangu ning teenuse järele. See peaks olema tähelepanu keskpunktis investeeringute, sealhulgas ka väikeinvesteeringute tegemisel, ümberõppe korraldamisel, infrastruktuuri arendamisel jm. Ettevõtluse arendamise oluliseks stiimuliks ja eeskujuks on äriplaanide õnnestumine, vastupidist mõju

avaldab ebaõnnestumine. Selle vältimiseks oleks regioonides tähelepanuväärne abi kvalifitseeritud nõustajate süsteemist, mis eeldab samasugust lähenemist riiklikul tasandil.

Väga oluline on nõudluse ja pakkumise kooskõla. Ehkki see selgub alles turul, tuleb tegevuse kavandamisel siiski kasuks üldist arengut kavandava tervikpildi või vähemalt vastavate visioonide olemasolu. Selle ning regionaalsete iseärasuste mõistmise kaudu saab paremini kavandada ka konkreetsele piirkonnale sobivamaid või eriolukorras vajalikke spetsiifilisi lahendusi. Niisuguste võimaluste loomine on riikliku tasandi ülesanne. Võib-olla ei ole see antud situatsioonis kõige sobivam näide, kuid sellised probleemid nagu tööhõive muutumine monofunktsionaalsel Tapal seoses Eesti Raudtee erastamisega, ei tohiks kerkida päevakorda üleöö.

Kõigi muude lahenduste kõrval ei tuleks siiski mööda vaadata tootmisest

Vabariigis toodetud SKP koosseisus moodustasid 2000. a andmeil ühe kolmandiku kaubad ning kaks kolmandikku teenused. Impordis oli kaupade osa neli viiendikku, teenuste osa üks viiendik. Ekspordis oli seevastu kaupu kaks kolmandikku ja teenuseid üks kolmandik. Need suhted ei olnud iseloomulikud ainult sellele aastale. Suur osa imporditud kaupadest läheb erineval viisil edasi ekspordiks. **Regionaalsel tasandil, välja arvatud välis-teenuste pakkumise suhtes eelispositsioonis olevad paikkonnad nagu Tallinn, Pärnu, Tartu jm, toimub eksport peamiselt kaupadena.** Ehkki turismi jmt ettevõtmiste kaudu võib olukord mõnevõrra muutuda, on paljude paikkondade osalemist ekspordis mõeldav suurendada ikkagi kaupade ekspordi suurendamise teel. Siin peitub kõige tõenäolisem lahendus ka tööhõive

suurendamiseks. Samaväärse tulemuse annaks praegust importi asendava toodangu tootmine siseturu tarbeks. **Selle seisukoha väljaütlemise aluseks on rahvastiku arvu ja struktuuri piirkondlik analüüs.** Välisturule püüdlemine on paratamatult vajalik paljudel põhjustel. Tootmis- ja müügiipotsessi ning ekspordistatistika võrdlev analüüs näitab, et need maakonnad (Jõgeva, Põlva jmt), kus ekspordi osakaal on kõige väiksem, on ka sotsiaalmajanduslike näitajate poolest viimaste hulgas. See on aksioom, mis ei vaja tõestamist, kuid seab regionaalse arengu ümberkorraldamisele täiendavaid nõudeid.

Andmed ei võimalda nõudlust ja pakkumist regionaalselt analüüsida. Heidame selle kompenseerimiseks pilgu pakkumise muutumise dünaamikale (vt tabel 1). Sellest lähtudes ning tuginedes ka eespool esitatud andmetele, võime järeldada, et **primaarsektori ning sellele sekundeeriva toiduainetööstuse osatähtsuse vähenemine on kõige rohkem puudutanud varem enam põllumajandusele orienteeritud piirkondi.** Nendes elab praegu peaaegu pool vabariigi rahvastikust. Kriitilise hinnangu pehmendamiseks pole põhjust otsida abi maarahvastiku ja vahetult primaarsektoris töötavate inimeste osatähtsuse vähenemise statistikast. Selle kaudu ei tule esile **erinevate tegevusvaldkondade vahelised seosed.** Statistika näitab, et töötajate arvu vähenemisega primaarsektoris on kaasnenud samalaadne vähenemine sekundaarsektoris. Sedasama näitab primaarsektori ja toiduainetööstuse toodangu osatähtsuse muutumine SKP koosseisus.

Niisiis nõuab arenenud turumajandusele ülemineku üldine suund, primaarsektori osatähtsuse vähenemine ja tertsiaarsektori osa suurendamine regionaalsel tasandil siiski väga diferentseeritud lähenemist, sest piirkonniti on võimalused oluliselt erinevad. 2000. aastal näiteks

Tabel 1. Pakkumise võtmepositsioonid (% SKP suhtes)

	1993	2000
PRIMAARSEKTOR	11	5
SEKUNDAARSEKTOR	33	29
sh töötlev tööstus	17	17
sellest: toiduainetööstus, joogid, tubakas	46	20
puidutöötlemine, mööbel	10	18
metallurgia, masinad, aparaadid	9	10
TERTSIAARSEKTOR	56	66
sh hulgi- ja jaemüük	16	15
veondus, laodused, side	11	15
kinnisvara ja äriteenused	7	12
valitsemisteenused:	15,5	17,0
sh valitsemine, riigikaitse, sotsiaalkindlustus	3,2	4,3
haridus	5,2	4,7
tervishoid, sotsiaaltöö	2,3	3,5
muud	4,8	4,5

paiknes Järvamaal töötajatest 25% primaar-, 30% sekundaar- ja 45% tertsiaarsektoris, Ida-Virumaal olid vastavad näitajad 3; 50 ja 47%, Harjumaal koos Tallinnaga aga 2; 30 ja 68%. Võib tuua ka teise samalaadse näite. 1998. aasta andmeil tuli ligikaudu 80% tööstustoodangust, mida andsid 20 või enam töötajaga ettevõtted,

Põhja-Eestist, Ida- ja Lääne Virumaalt ning Tartumaalt. Päriskeskused ettevõtted on sageli survealuse üha karmistuva reeglistiku, kohaliku väiketootmisega nõrgalt seotud suurte kaubanduskettide järjest suurema domineerimise jm tõttu. Analoogilist faktilise andmestikuga põhjendatud mõttearendust võiks veelgi jätkata.

Lõpetuseks mõned üldisemad tähelepanekud

Esiteks. Oma territooriumi ja rahvaarvu väiksusele vaatamata jaguneb Eesti piirkondlikult, eriti maakonniti üksteisest oluliselt erinevateks struktuuriüksusteks. Looduslik-geograafiliste tingimuste kõrval on siin olulist osa etendanud ajalooliselt kujunenud rahvusvahelised kaubateed koos selle käigus kujunenud infrastruktuuriga. **Oma, sealjuures pärssivat mõju on sellele avaldanud Nõukogude impeeriumi huvides tehtud muudatused.** Ajaliselt langesid need kokku arenenud maailmas toimunud väga suurte muudatuste ja kiire arenguga, millest me paratamatult maha jääme. Korrigeerimine on vaevarikas kuid samuti paratamatu.

Teiseks. Oma väiksuse tõttu on Eestis ajalooliselt kujunenud üks majanduskontsenter – Tallinn oma järjest avarduva tagamaaga. Meie praegustes tingimustes on kontsentratsioon suhteliselt kõrge, kuid seda mitte rahvusvahelises võrdluses. Niisugune protsess on toimunud peamiselt kahel põhjusel. Välismaailmaga suhtlemise hea positsiooni tõttu on see nii kujunenud ajalooliselt. **Kuid oma osa on andnud jällegi nõukogudeaegsed erihuvid, mis Tallinna kõrval olid suunatud Kirde-Eestisse.** Teiste piirkondade areng jäi tagaplaanile ning teatud määral isegi rahvusvaheliselt suletuks. Kõige rohkem pärssis see **laiemaplaanilist** arengut nn maapiirkondades. Neis pandi suurt rõhku loomakasvatussaaduste tootmisele imporditud vilja arvel. Eesmärgiks oli kom-

penseerida kolhoosikorra tingimustes suurel määral laostunud Nõukogude Liidu põhipiirkondade põllumajanduse puudujääke.

Olen nõukogude ajal aastaid tegelnud põllumajanduse analüüsiga ega alahinda Eesti põllumajanduse tolleaegseid, eriti viimase perioodi saavutusi. Kuid põhjust pole ka nostalgiaiks. Edu üheks kaalukaks komponendiks oli väljast tulnud suhteliselt odav sööt, hea söödaväärdamine ja tootmiskultuur. Omaaegsetele ning ka praegustele tähelepanekutele tuginedes julgen arvata, et **meie regionaalne, sealhulgas põllumajanduse konkurentsivõimeline potentsiaal on praegu kasutatust märkimisväärselt suurem.**

Kolmandaks. Edaspidise tegevuse piirkondlikul kavandamisel, eriti aga arendusprojektide koostamisel tuleb silmas pidada tervikut. **Kuid tervikut puudutavate otsuste tegemisel ei tohiks mööda vaadata regionaalsetest huvidest ja valupunktidest.** Turumajanduses ei realiseeru kumbki pool käsuliini kaudu. Ettevõtjad, eriti investorid on informatsioonialtid, seda nii konkreetse olukorra kui ka edaspidise võimaliku perspektiivi suhtes. Kohapealseid võimalusi on vaja rohkem analüüsida. **“Mõttele globaalselt, tegutse lokaalselt”**, see Maailma Majandusfoorumil järjepanu kordamist leidev põhitõde väärib tähelepanu ka regionaaltasandil.